

Agata Szczukocka

STATYSTYCZNA OCENA ZNACZENIA SEKTORA USŁUG W GOSPODARCE POLSKI

**STATYSTYCZNA OCENA
ZNACZENIA SEKTORA USŁUG
W GOSPODARCE POLSKI**

WYDAWNICTWA

UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Agata Szczukocka

**STATYSTYCZNA OCENA
ZNACZENIA SEKTORA USŁUG
W GOSPODARCE POLSKI**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2013

Agata Szczukocka – Katedra Metod Statystycznych, Instytut Statystyki i Demografii
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Uniwersytet Łódzki
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41

RECENZENT

Piotr Niedzielski

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Ewa Siwińska

SKŁAD KOMPUTEROWY

Barbara Lebioda

PROJEKT OKŁADKI

Joanna Skopińska

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2013

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.06226.13.0.H

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7525-886-8

ISBN (ebook) 978-83-7969-308-5

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

Spis treści

Wstęp	5
1. Sektor usług i jego rola w gospodarce	9
1.1. Uwagi wstępne	9
1.2. Podział gospodarki na trzy sektory	10
1.3. Pojęcie, cechy i funkcje sektora usług	15
1.4. Klasyfikacja usług	22
1.5. Tendencje rozwojowe sektora usług i ich determinanty w świetle teorii ekonomicznych	28
1.6. Zmiany koniunktury gospodarczej a sektor usług	35
1.7. Uwagi końcowe	37
2. Metody statystyczne stosowane w analizie rozwoju usług	39
2.1. Uwagi wstępne	39
2.2. Pomiar statystyczny	40
2.3. Modele statystyczne	42
2.4. Metody analizy dynamiki zjawisk	44
2.5. Wybrane miary zjawisk ekonomicznych	47
2.6. Analiza czynnikowa	53
2.7. Skalowanie wielowymiarowe	61
2.8. Miary Hellwiga i Perkala	64
2.9. Metoda Wintersa	66
2.10. Liniowe modele przestrzenne	68
3. Poziom rozwoju sektora usług	71
3.1. Uwagi wstępne	71
3.2. Sektor usług na tle innych sektorów	72
3.3. Struktura wewnętrzna sektora usług	85
3.4. Charakterystyka sektora usług oparta na analizie czynnikowej	93
3.5. Sektor usług w przekroju województw	104
3.6. Rozwój sektora usług w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej	121
3.7. Uwagi końcowe	129
4. Działalność innowacyjna przedsiębiorstw sektora usług	133
4.1. Uwagi wstępne	133
4.2. Pojęcie i specyfika innowacyjności w sektorze usług	133
4.3. Innowacja jako element przewagi konkurencyjnej	139
4.4. Poziom i kierunki rozwoju innowacyjności w sektorze usług	141
4.5. Uwagi końcowe	166

5. Prognozowanie udziału sektora usług w gospodarce	169
5.1. Uwagi wstępne	169
5.2. Prognoza PKB według sektorów gospodarki	171
5.3. Koniunktura w sektorze usług	180
5.4. Koniunktura w województwach	191
5.5. Uwagi końcowe	198
Zakończenie	201
Literatura.....	207
Aneksy	217
Aneks 1. Wartość dodana brutto w sektorze usług według sekcji w latach 2005–2010.....	219
Aneks 2. Struktura pracujących w usługach według sekcji w latach 2005–2010 ...	220
Aneks 3. Nakłady na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach przemysłowych według województw.....	221
Aneks 4. Dynamika nakładów na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach z sektora usług według rodzajów działalności innowacyjnej oraz działów PKD	222
Aneks 5. Udział nakładów na działalność innowacyjną w sektorze usług według rodzajów działalności innowacyjnej oraz działów PKD w 2008 r.	224
Aneks 6. Udział nakładów na działalność innowacyjną w sektorze usług według rodzajów działalności innowacyjnej oraz działów PKD w 2009 r.	226
Aneks 7. Udział nakładów na działalność innowacyjną w sektorze usług według rodzajów działalności innowacyjnej oraz działów PKD w 2010 r.	228
Aneks 8. Ankieta koniunktury gospodarczej – GUS	230
Sumary	233

WSTĘP

Sektor usług ulega wielu przeobrażeniom, a pod wpływem sygnałów płynących z rynku nadal dokonują się w nim zmiany. Zmienia się charakter usług, powstają nowe rodzaje usług między innymi oparte na wysokich technologiach, ale wiele z nich nie ma miejsca bytu. Usługi odgrywają coraz większą rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym. Stanowią dział gospodarki, którego na co dzień w pełni nie doceniamy, ale ten dział zapewnia nam odpowiedni standard życia. Ocena rozwoju rynku usług w Polsce jest zjawiskiem złożonym, na które wpływa wiele różnorodnych czynników, a jednocześnie zależy od zadań każdej jednostki terytorialnej. Badania rozwoju sektora usług wymagają dwukierunkowego podejścia, tzn. analizy zmian znaczenia sektora usług rozumianego jako element trójsektorowej struktury gospodarczej i jego wewnętrznych zmian. Do oceny stopnia rozwoju gospodarki przede wszystkim wykorzystuje się analizy struktur zatrudnienia i wartości dodanej brutto. Analizę zmian strukturalnych można pogłębić, stosując odpowiednie metody ilościowe, które odzwierciedlałyby istotne zmiany dla tendencji rozwojowych sektora usług. Porównanie struktur zatrudnienia i wielkości wartości dodanej brutto w trzech sektorach gospodarki, na tle różnych krajów umożliwia dokonanie oceny stopnia rozwoju sektora usług w Polsce. Pozwala również na określenie dystansu dzielącego słabsze gospodarki od gospodarek państw najbardziej zaawansowanych w rozwoju usług. Rozwój sektora usług oznacza wzrastający jego udział w strukturze zatrudnienia, wartości dodanej i liczbie podmiotów gospodarczych.

W pracy zaprezentowano zmiany zachodzące w sektorze usług w latach 1994–2011 w Polsce na tle pozostałych sektorów. Badania skoncentrowano na trzech problemach badawczych:

- 1) określeniu roli sektora usług poprzez analizę jego wpływu na proces rozwoju społeczno-gospodarczego,
- 2) determinantach aktywności innowacyjnej w sektorze usług,
- 3) wpływie wahań koniunktury na sektor usług.

Wiele publikacji jest poświęconych szeroko rozumianym usługom (por. Daszkowska 1998; Kłosiński 2002, 2009; Niedzielski 2008; Rogoziński 2000; Flejterski 2005; Kłosiński 2011 i inni). W badaniach tych niewiele uwagi poświęcono sektorowi usług w ujęciu regionalnym.

Celem rozprawy jest przedstawienie przestrzennego zróżnicowania poziomu rozwoju usług w Polsce oraz określenie kierunków zachodzących zmian tego sektora.

Aby zrealizować tak sformułowany cel głównego pracy, przyjęto następujące cele szczegółowe:

- zbadanie, czy zachodzące zmiany w strukturze gospodarki są zgodne z prawidłowościami rozwoju społeczno-gospodarczego;

- ocena za pomocą metod statystycznych wpływu najbardziej istotnych zmiennych na rozwój sektora usług;

- określenie, czy dokonujące się zmiany gospodarcze zmniejszają dystans pomiędzy rozwojem sektora usług w Polsce a pozostałymi państwami Unii Europejskiej;

- analiza wpływu innowacyjności na wzrost i rozwój przedsiębiorstw usługowych;

- charakterystyka koniunktury w sektorze usług.

Na podstawie analizy wyników wielu badań, w tym badań własnych (por. Szczukocka 2011a, 2011b, 2012), sformułowano hipotezę, iż sektor usług stymuluje rozwój gospodarki, a jego kondycja stanowi o dynamice rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych jednostek terytorialnych.

Weryfikacji poddano także następujące hipotezy szczegółowe:

- w gospodarce trójsektorowej sektor usług ma charakter dominujący;

- wzrasta podobieństwo w trójsektorowych strukturach pracujących i w tworzeniu wartości dodanej brutto pomiędzy Polską i krajami Unii Europejskiej;

- występuje zróżnicowanie w strukturze pracujących i wartości dodanej brutto w układzie województw;

- innowacyjność jest podstawowym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi sektora usług, a województwa o najwyższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego tworzą rejony o najwyższej innowacyjności usług;

- województwa o najwyższym poziomie PKB charakteryzują się najwyższym poziomem rozwoju usług;

- sektor usług jest odporny na wahania koniunktury.

Prezentację zmian zachodzących w polskim sektorze usług w latach 1994–2011 poprzedzono ogólną charakterystyką sektora usług. Ocena sektora usług we współczesnej gospodarce wymaga szerokiego spojrzenia na problem zarówno od strony teorii, jak i aktualnych tendencji, zachodzących na rynku globalnym. Do analiz zachodzących zmian w sektorze usług wykorzystano podstawowe wskaźniki makroekonomiczne, ze szczególnym uwzględnieniem udziału sektora usług w strukturze wartości dodanej brutto oraz pracujących.

Podczas analizy danych niejednokrotnie napotymano na bariery związane z ich porównywalnością. Istotną rolę odegrała tu reforma administracyjna z 1999 r., ustanawiająca 16 województw. Celem reformy było utworzenie dużych regionów, które mogłyby konkurować z innymi regionami po wstąpieniu do Unii Europejskiej. Zmiana liczby województw z 49 na 16 spowodowała brak możliwości porównawczych rozwoju województw z przed i po wprowadzeniu refor-

my administracyjnej. Pewnym ograniczeniem była także zmiana PKD 2004 na PKD 2007. Informacje publikowane w układzie PKD 2007, dotyczące m. in. sekcji, działów i grup, stały się nieporównywalne z grupowaniami PKD 2007. Kolejną barierą był brak danych na temat produktu krajowego brutto i wartości dodanej, które są publikowane z dwuletnim opóźnieniem. Wszystko to sprawiło, że w pracy koncentrowano się na różnych okresach badawczych. Większość danych, na których się opierano, pochodzi z zasobów Głównego Urzędu Statystycznego (GUS). Dane na temat pracujących ogółem oraz w podziale na trzy sektory, dla poszczególnych województw pochodzą z Roczników Statystycznych, podobnie dane na temat wartości dodanej brutto oraz podmiotów gospodarczych. Część danych została także zaczerpnięta z Banku Danych Lokalnych GUS. Przy danych na temat wskaźników koniunktury korzystano z pomocy Biura Inwestycji i Cykli Koniunkturalnych (BIEC). Pomocne okazały się również dane publikowane przez Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową (IBnGR) oraz Instytut Badań Rynku Konsumpcji i Koniunktur (IBRKiK). Wiele informacji zostało pozyskanych z bazy danych Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej oraz Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP). Uzupełnieniem bazy danych były badania przeprowadzone przez autorkę dotyczące między innymi usług elektronicznych. W pracy zawarto liczne poglądy dotyczące rozwoju sektora usług oparte na pogłębionych studiach literaturowych, obejmujących zarówno polskie, jak i zagraniczne piśmiennictwo.

W pracy ze względu na wielowymiarowość podejmowanej problematyki, do oceny rynku usług w Polsce zostały wykorzystane różne metody badawcze. Oparto się zarówno na metodach sprawdzonych, znanych z literatury, jak i propozycjach własnych autorki, polegających na zastosowaniu wybranych metod statystycznych lub ich modyfikacji.

Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny. Rozważania teoretyczne oparto na krajowej i zagranicznej literaturze przedmiotu. W części empirycznej pracy analizy prowadzono w układzie międzynarodowym, krajowym oraz regionalnym.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. Rozdział pierwszy obejmuje pojęcie usług, jego ewolucję i proces kształtowania się sektora usług ze względu na trójsektorowy podział gospodarki. Przedstawione zostały charakterystyczne cechy usług, klasyfikacja i pełnione przez ten sektor funkcje w gospodarce. Opierając się na różnych teoriach ekonomicznych, wskazano na tendencje rozwojowe sektora usług.

Złożoność procesu rozwoju oraz różnorodność usług, na który wpływa wiele zmiennych, powodują, że przeprowadzenie obiektywnej oceny rynku usług w Polsce wymaga doboru odpowiednich metod statystycznych. Do realizacji tego celu w rozdziale drugim starano się wykorzystać różne metody statystyczne, między innymi: miary położenia, zróżnicowania, dynamiki, analizę czynnikową, skalowanie wielowymiarowe, miarę rozwoju Perkala i Hellwiga oraz modele przestrzenne.

W trzecim rozdziale przedstawiono proces rozwoju sektora usług w Polsce z uwzględnieniem innych sektorów gospodarki oraz na tle krajów Unii Europejskiej. W rozdziale tym przeprowadzono analizę zachodzących zmian w liczbie pracujących, wartości dodanej brutto oraz w liczbie podmiotów gospodarczych w ujęciu sektorowym. Dokonano także analizy porównawczej stopnia zróżnicowania rozwoju sektora usług w oparciu o zaproponowane wskaźniki w układzie województw z uwzględnieniem poszczególnych sekcji usługowych.

Rozważania w rozdziale czwartym koncentrują się na działalności innowacyjnej przedsiębiorstw usługowych. W rozdziale tym poddano analizie innowacyjność jako determinantę rozwoju sektora usług oraz element przewagi konkurencyjnej. Dokonano oceny i wskazano na kierunki rozwoju innowacyjności w sektorze usług.

W rozdziale piątym na podstawie aktualnych wyników badań dokonano diagnozy i podjęto próbę prognozowania koniunktury w polskiej gospodarce jako całości, w sektorze usług według województw. Ranga podjętego problemu wynika z istotnych przesłanek, świadczących o ułatwianiu w podejmowania skomplikowanych decyzji gospodarczych.

Monitorowanie procesu rozwoju sektora usług poprzez przeprowadzanie badań stwarza możliwości podjęcia odpowiedniej polityki regionalnej, mającej na celu zmniejszenie różnic pojawiających się w poszczególnych województwach czy państwach. Oceniając rozwój sektora usług, niejednokrotnie odnoszono się do Strategii Rozwoju Kraju na lata 2007–2015, uwzględniono wartości wskaźników monitorujących strategię aktualizowanych przez GUS, dostępnych na stronie internetowej GUS i Ministerstwa Rozwoju Regionalnego.

Analiza wyników badań na temat rynku usług oraz dokumentów pozwala określić dalszy rozwój sektora usług w kierunku usług biznesowych, nowych technologii, usług związanych z edukacją, ochroną zdrowia i czasem wolnym.

Wybór tematu był podyktowany jego aktualnością i znaczeniem sektora usług w procesach społeczno-gospodarczych. Sektor usług w coraz większym stopniu oddziałuje na produkcję, wymianę i konsumpcję. Obserwujemy nasilający się proces przenikania produktów materialnych i usługowych. Zauważalny jest także wpływ sektora usługowego na wzrost inwestycji, innowacyjności i poprawę konkurencyjności polskiej gospodarki. Badanie zjawisk i prawidłowości wyjaśniających rosnące znaczenie tego sektora oraz fakt jego niedoceniaenia stał się przesłanką do podjęcia różnego rodzaju badań. W szczególności wypełniona została luka dotycząca znaczenia sektora usług w przekroju województw.

W tym miejscu pragnę podziękować dr. hab. prof. US Piotrowi Niedzielskiemu za cenne uwagi i sugestie, które pozwoliły przygotować końcową wersję niniejszej pracy.

1. SEKTOR USŁUG I JEGO ROLA W GOSPODARCE

1.1. Uwagi wstępne

Wiele prac zostało poświęconych trójsektorowemu podziałowi gospodarki i coraz większej roli sektora usług (por. np. Clark 1951, Fisher 1935, Fourastié 1954). Polska gospodarka, pokonując deformacje strukturalne odziedziczone po poprzednim systemie, podąża w kierunku zmian strukturalnych określonych przez państwa wysoko rozwinięte. Dokonujące się zmiany strukturalne są zjawiskiem złożonym, dlatego słuszne wydaje się przybliżenie pojęcia struktury. W analizach ekonomicznych wykorzystujących pojęcie struktury zwraca się uwagę na dwa istotne elementy tego pojęcia, tzn. element proporcji i stosunków oraz element trwałości (por. Kwiatkowski 1980, s. 52–55). „Struktura oznacza proporcje i stosunki między wyodrębnionymi częściami badanej całości (układu). Analizy struktur wymagają więc jasnego określenia badanej całości oraz poszczególnych elementów składowych tej całości. Jest istotne, aby badana całość była dzielona na elementy składowe zgodnie z zasadami podziału logicznego, a zwłaszcza zasadą całkowitości (suma elementów składowych daje badaną całość) oraz zasadą rozłączności (elementy składowe nie powinny nachodzić na siebie)” (Kwiatkowska 2007, s. 16). Natomiast przez strukturę gospodarczą rozumie się proporcje i relacje między wyodrębnionymi elementami gospodarki (por. Kwiatkowska 2000, s. 99). Uwzględniając wymienione zasady, można interpretować strukturę jako stosunki między poszczególnymi elementami składowymi badanej całości a także stosunki między tymi elementami a badaną całością.

Przedmiotem analiz opartych na koncepcji podziału gospodarki na trzy sektory jest struktura gospodarki i zmian strukturalnych, jakie w niej zachodzą. Określenie zachodzących zmian (tendencji) w przemianach gospodarczych może być wyrazem rozwoju gospodarczego, natomiast brak odpowiednich zmian w strukturze gospodarki może być uznawany za przyczynę słabego rozwoju ekonomicznego kraju.

Istotną rzeczą jest także ocena bieżącej struktury gospodarki i jej wpływ na dalszy rozwój gospodarki. W przeprowadzonych rozważaniach głównie skoncentrowano się na porównaniach zmianach strukturalnych zachodzących w trzech sektorach gospodarki, ze szczególnym uwzględnieniem sektora usług. Analizy zmian strukturalnych pozwalają na lepsze poznanie zachodzących pro-

cesów gospodarczych i lepsze zrozumienie ich istoty. Poprzez wskazanie, które elementy strukturalne rozwijają się szybciej, a które wolniej, przeprowadzane analizy dają możliwość formułowania wniosków na temat tempa zachodzących zmian. W przypadku niewystarczających zmian wskazana jest polityka strukturalna państwa, która polega na przyspieszeniu rozwoju niektórych elementów strukturalnych gospodarki oraz spowolnienie innych.

Poprzez wielość funkcji, jakie pełnią usługi, starano się przedstawić rolę sektora usług w gospodarce. Opierając się na zachodzących w gospodarce zmianach strukturalnych, wskazano na determinanty rozwoju sektora usług.

1.2. Podział gospodarki na trzy sektory

Genezy teorii trzech sektorów należy doszukiwać się w poglądach merkantylistów, którzy twierdzili, że w procesie pomnażania bogactwa nie wszystkie dziedziny gospodarki odgrywają taką samą rolę (por. *Merkantylizm...* 1958). Merkantyliści uważali, że w procesie pomnażania bogactwa kraju nie wszystkie dziedziny gospodarki odgrywają jednakową rolę, szczególnie znaczenie przypisywali rozwojowi przemysłu i handlu, znacznie mniejsze rozwojowi rolnictwa (Kwiatkowski 1980). Konieczność rozwoju przemysłu tłumaczyli szybszym pomnażaniem bogactwa kraju. Zwracali uwagę na większą efektywność pracy w przemyśle niż w rolnictwie, wskazując na naturalne czynniki ograniczające rozwój rolnictwa. Merkantyliści podkreślali także większą opłacalność produkcji przemysłowej od rolnej, twierdząc, że w przemyśle wzrost rozmiarów produkcji jest związany ze spadkiem kosztów produkcji, czego nie obserwujemy w rolnictwie. Istotne znaczenie handlu, którego merkantyliści podkreślali w procesie pomnażania bogactwa kraju, wynikało zaś z dostrzegania sensu pomnażania produkcji w rozwoju wymiany. Analiza ich poglądów pozwala stwierdzić, że zauważali oni pewne prawidłowości w rozwoju trzech działów gospodarki, rolnictwa, przemysłu i handlu, w procesie wzrostu bogactwa. Problemami teorii trzech sektorów zajmowali się także Petty (*Merkantylizm...* 1958), Smith (1954), Surowiecki (1957), Skarbek (1931) oraz List (1922).

Zdaniem Petty`ego o bogactwie kraju decyduje ilość, jakość oraz rozmieszczenie pracy w poszczególnych dziedzinach gospodarki. Zwracał uwagę na rozwój przemysłu, handlu i transportu, twierdząc, że państwa rolnicze osiągają niższy poziom bogactwa niż te, w których dominuje dobrze rozwinięty przemysł, transport i handel. W związku z takim spostrzeżeniem Petty postulował rozwój tych dziedzin poprzez wzrost zatrudnienia w usługach.

Według Smitha dla pomnażania bogactwa kraju zasadnicze znaczenie mają nie tylko rozmiary akumulacji kapitału, ale także jej kierunki. Sądził, że w początkowym okresie rozwoju większa część kapitału jest kierowana do rolnictwa,

a następnie w miarę dalszego rozwoju do przemysłu i handlu. Wzrost znaczenia przemysłu i handlu w rozumieniu Smitha był rzeczą naturalną, prawidłowością właściwą dla procesu rozwoju gospodarczego.

Problemy rozwoju gospodarczego i zmian znaczenia poszczególnych działów w gospodarce zaobserwowali także polscy ekonomiści: Skarbek i Surowiecki (Flejterski, Panasiuk, Perenc, Rosa 2008). Zgodnie twierdzili, że podstawą dalszego rozwoju gospodarczego jest przekształcenie gospodarki poprzez położenie głównego nacisku na rozwój przemysłu i handlu. Surowiecki większy nacisk kładł na rozwój przemysłu, który według niego był decydującym elementem rozwoju gospodarczego. Skarbek sądził, że rozwój gospodarczy poszczególnych działów gospodarki ma charakter naturalny, wykluczał ingerencję państwa, co nie było i nie jest właściwe w przypadku państw słabo rozwiniętych.

Zainteresowanie problemami rozwoju gospodarczego obserwujemy także wśród ekonomistów niemieckich zwłaszcza u Lista. Na szczególną uwagę zasługuje stworzona przez Lista koncepcja stadiów rozwojowych, według której wyróżniał (Kwiatkowski 1980):

- stan dzikości,
- stadium pasterstwa,
- stadium rolnicze,
- stadium rolniczo-przemysłowe,
- stadium rolniczo-przemysłowo-handlowe.

List uważał, że prawidłowością rozwoju gospodarczego jest przechodzenie od niższych do wyższych stadiów rozwojowych, poza tym wskazywał na przesuwanie się centrum działalności gospodarczej od rolnictwa do przemysłu, a następnie do handlu. Podkreślał także znaczenie przemysłu dla rozwoju rolnictwa oraz proces przechodzenia siły roboczej z rolnictwa do przemysłu.

Od czasów Lista przez pewien okres obserwujemy brak większego zainteresowania problemami rozwoju poszczególnych działów gospodarki. Problemem tym dopiero na początku XX w. zainteresował się angielski ekonomista Hobson (1927). Hobson zauważył tendencję spadku znaczenia rolnictwa i wzrost znaczenia produkcji niematerialnej w gospodarce, nie stworzył jednak szerszej koncepcji przemian w znaczeniu poszczególnych działów w gospodarce.

Rozwój sektora usług kojarzony jest przede wszystkim z nazwiskami trzech ekonomistów: Fishera (1933, 1935), Clarka (1951) oraz Fourastiégo (1954), których uznaje się za twórców tzw. teorii trzech sektorów (por. Kwiatkowski 1980, s. 59 i dalsze). Koncepcja trójsektorowej struktury gospodarczej rozwinięta została w latach trzydziestych XX w. Jej twórcy poddawali analizie prawidłowości i czynniki rozwoju poszczególnych sektorów gospodarki, badali strukturę gospodarczą na podstawie relacji pomiędzy poszczególnymi sektorami gospodarki a całą gospodarką. Prowadzili badania dotyczące proporcji międzysektorowych w zakresie zatrudnienia oraz w zakresie produkcji.

Na uwagę zasługuje fakt, że Fisher, Clark i Fourastié tworzyli w różnych warunkach społeczno-gospodarczych. Fisher na początku lat trzydziestych poszukiwał przyczyn kryzysów gospodarczych. Sądził, że uchwycenie zachodzących prawidłowości pozwoli stworzyć podstawy zapobiegania kryzysom. Fisher był przekonany, że ze względu na zmieniającą się strukturę spożycia i popytu zachodzi potrzeba ciągłego dostosowywania się produkcji, co z kolei jest uwarunkowane przepływem zasobów siły roboczej do nowo powstających dziedzin gospodarki. Uważał on, że w sytuacji braku takich przepływów lub też słabej ich efektywności w gospodarce pojawiają się kryzysy, którym starał się zapobiec poprzez określanie metod służących im zapobieganiu, wyznaczając dotychczasowe i przyszłe kierunki przepływu czynników produkcji. W związku z tym wyodrębnił w gospodarce sektor rolniczy, przemysłowy i usługowy oraz wysunął tezę o spadku znaczenia sektora rolniczego i wzroście sektora usługowego. W przypadku sektora przemysłowego w początkowej fazie postępu ekonomicznego podkreślał wzrost jego znaczenia, a następnie spadek na korzyść sektora usługowego. W swoich badaniach dążył do określenia charakteru zmian w znaczeniu poszczególnych sektorów, których wymaga realizacja postępu ekonomicznego. Do sektora usług zaliczał gałęzie wytwarzające produkty o dochodowej elastyczności popytu powyżej 1. Głębokie przekonanie o wzajemnych uwarunkowaniach postępu ekonomicznego i przemianach w znaczeniu trzech sektorów stanowiło istotne osiągnięcie Fishera w teorii trzech sektorów.

Clark w odróżnieniu od Fishera nie podejmował prób wyjaśnienia przyczyn kryzysów gospodarczych, ponieważ tworzył w okresie ożywienia gospodarczego. Swą uwagę koncentrował na rozważaniach, dotyczących kwestii różnic w poziomie i tempie rozwoju poszczególnych krajów. Podobnie zaś jak Fisher uważał, że w początkowych etapach rozwoju gospodarczego dominujące znaczenie ma sektor rolniczy, na wyższych etapach rozwoju przeważające znaczenie ma sektor przemysłowy, natomiast w państwach najbardziej rozwiniętych sektor usługowy. Twierdził, że poszczególne sektory gospodarki charakteryzują się niejednakową dynamiką wydajności pracy. Opierając się na tym założeniu, sądził, że przyspieszenie rozwoju gospodarczego może być efektem przepływu siły roboczej z mniej do bardziej wydajnych sektorów gospodarki. Clark do sektora usług zalicza zarówno usługi konsumpcyjne, jak i usługi na rzecz procesu produkcyjnego. Za kryterium wyodrębnienia sektora usług przyjął niematerialny charakter rezultatów pracy.

Poglądy Fishera i Clarka kontynuował Fourastié, który także twierdził, że w procesie ewolucji ekonomicznej następuje spadek znaczenia sektora rolniczego, wzrost, a następnie spadek znaczenia sektora przemysłowego oraz wzrost znaczenia sektora usługowego. Fourastié kształtował swą teorię w okresie po II wojnie światowej. W odróżnieniu od Fishera i Clarka nie postulował aktywnej ingerencji państwa przy dokonywaniu zmian w kierunkach rozwoju sektorów

gospodarki. Koncepcję podziału gospodarki opierał na podstawie klasyfikacji zawodowej. Prowadził badania nad ogólną ewolucją ekonomiczną społeczeństw, a podstawą wyodrębnienia sektora usług był charakter wykonywanej pracy. Zdaniem Fourastiégo cechą sektora usług jest zatrudnienie pracowników umysłowych. W poglądach autorów istniały pewne różnice na temat dziedzin zaliczanych do poszczególnych sektorów. Fisher i Clark dążyli w swych pracach do wyodrębnienia sektora usług poprzez analizę kształtowania się elastyczności popytu, zaś Fourastié zwracał uwagę na analizę strony podażowej, twierdząc, że postęp techniczny i wydajność pracy kształtują się na najwyższym poziomie w sektorze usług. Pomimo występujących różnic zgodnie twierdzili, że wraz z rozwojem gospodarczym zmniejsza się rola rolnictwa w gospodarce; początkowo rośnie, a następnie stabilizuje i zmniejsza znaczenie przemysłu i budownictwa oraz rośnie znaczenie sektora usług. Każdy z tych badaczy rolnictwo przypisał do sektora I, przemysł przetwórczy do sektora II, natomiast najważniejsze kategorie usług do sektora III.

Koncepcja teorii trzech sektorów gospodarki ulegała wielokrotnym modyfikacją, niejednokrotnie poddawano dyskusji jej uniwersalność i podważano, niektóre założenia wyjściowe (Kwiatkowski 1980, s. 191–192).

Pomimo różnej akceptacji poglądów Fishera, Clarka i Fourastiégo, teoria trzech sektorów ulegała dalszemu rozwojowi zarówno poprzez pewne jej weryfikacje i modyfikacje oraz wprowadzanie nowych pomysłów. Znaczenie usług w trójsektorowym podziale gospodarki było przedmiotem badań wielu ekonomistów, należeli do nich między innymi: Wolfe (1955), Fuchs (1965, 1968) oraz Stigler (1956). Uniwersalizm panujących trendów podkreślają: Riddle, Ott, Tamam, Kutscher, Mark, Kravis (por. Grubel, Walker 1993, s. 232–265).

Według Szukalskiego (2009) teoria trzech sektorów z biegiem czasu uległa dezaktualizacji, zwłaszcza teza Fourastié o nikłej absorpcji techniki przez sektor III. Podział gospodarki w tradycyjnym ujęciu na trzy sektory pozwala jednak na uchwycenie zmian dokonujących się w strukturze gospodarki i zdefiniowanie procesów charakteryzujących te zmiany w większości rozwiniętych państw. Do procesów powodujących te zmiany należy zaliczyć: deagrarizację, deindustrializację i tertiarizację (por. Lichniak 2010). Pierwszy z wymienionych procesów oznacza spadek znaczenia sektora rolnego w gospodarce, drugi polega na zmniejszającej się roli przemysłu i budownictwa poprzez spadający udział zatrudnienia w zatrudnieniu ogółem. Tertiarizacja tłumaczona jest jako wzrost znaczenia sektora usług w gospodarce i wzrost udziału zatrudnienia w zatrudnieniu ogółem. Szukalski (2004, s. 48) zwraca uwagę na proces serwicyzacji, twierdząc, że jest to proces „wzrostu znaczenia usług w gospodarce, wyrażającego się zarówno wzrostem udziału sektora III, jak i rozszerzaniem rozmaitych funkcji usługowych w pozostałych sektorach (I i II)”.

Teoria trzech sektorów zawiera zarówno elementy racjonalne, jak i elementy nieracjonalne, niemniej jednak skłania do zastanowienia się nad jej wkładem w poznanie procesów rozwojowych oraz jej praktycznym znaczeniem. Przedstawiciele teorii trzech sektorów, odchodząc od analiz o charakterze agregatywnym, stworzyli możliwości dla uchwycenia zmian dokonujących się w strukturze gospodarki. Podejście takie stało się punktem wyjścia do badań współzależności zmian strukturalnych i procesów rozwoju. Podział gospodarki na trzy sektory umożliwiał analizę struktury gospodarczej, zmiany strukturalne w gospodarce oraz uchwycenie prawidłowości przekształceń strukturalnych w gospodarce (Kwiatkowski 1980, s. 222–226).

Ponadto dostrzeżono, że teoria trzech sektorów gospodarki ma także znaczenie praktyczne. Teoria ta uzasadnia potrzebę prowadzenia określonej polityki strukturalnej oraz usiłuje wskazać przyszłe kierunki zmian strukturalnych w państwach, które znajdują się na niższym etapie rozwoju gospodarczego. Zgodnie z „teorią” droga rozwoju krajów będących na niższym etapie jest wyznaczana przez przekształcenia strukturalne, dokonujące się w państwach o wyższym poziomie rozwoju. Niemniej jednak przemiany w krajach wysoko rozwiniętych mogą określać jedynie ogólny kierunek rozwoju, a nie gotowy program polityki strukturalnej w krajach o niższym szczeblu rozwoju gospodarczego. Należy podkreślić, że zmiany strukturalne w gospodarce uważane były nie tylko za następstwo dokonującego się rozwoju gospodarczego, ale także istotny warunek tego rozwoju.

Omówiona teoria trzech sektorów ze względu na brak uwzględniania przy analizie struktury gospodarczej czynników nieregularnych nie mogła w pełni wyjaśnić przyczyn kształtowania się określonej struktury gospodarczej w niektórych państwach. Twórcy teorii trzech sektorów zwracali uwagę na znaczenie dwóch grup czynników w procesie przekształcenia struktury w gospodarce, czyli czynniki tkwiące po stronie popytu oraz czynniki po stronie produkcji. Stwierdzono, że przekształcenia struktury popytu konsumpcyjnego oraz różna dynamika wydajności pracy w poszczególnych sektorach stanowią istotne czynniki zmian strukturalnych w gospodarce.

Pewne wnioski wynikające z koncepcji trzech sektorów przedstawia Szukalski (2001, s. 11–12), twierdząc, że:

1. „Każda gospodarka charakteryzuje się trójsektorową strukturą, na którą składają się: sektor pierwotny (rolnictwo, rybołówstwo, leśnictwo), sektor drugi (przemysł, budownictwo), sektor trzeci (szeroko rozumiane usługi)”.

2. Zgodnie z procesem rozwoju gospodarczego trójsektorowa struktura ulega przekształceniom, odpowiednio do stadium rozwoju obserwujemy dominację sektora I (stadium I), następnie przeważa produkcja przemysłowa (stadium II) i dominacja usług (stadium III).

3. Zgodnie z pojawianiem się określonego stadium rozwoju obserwuje się przesunięcia w strukturze zasobów pracy, kapitału, początkowo z sektora pierwotnego do sektora drugiego, a następnie z sektora drugiego do sektora trzeciego.

4. Pojawiają się zmiany po stronie popytu konsumpcyjnego, popyt społeczny przesuwa się od dóbr podstawowych na dobra trwałego użytku, a następnie na usługi.

Sektorowe zmiany strukturalne mają miejsce także po stronie czynników podażowych, głównie postępu technicznego, którego znaczenie podkreślał Fourastié. Postęp techniczny, będący źródłem wzrostu wydajności pracy, koncentruje się głównie w sektorze I i II, natomiast specyficzny charakter usług ogranicza możliwość absorpcji postępu technicznego, z czego wynika niższa produktywność sektora III, który, by podolać rosnącemu zapotrzebowaniu na usługi, musi zwiększać zatrudnienie. Ze względu na postęp techniczny i wzrost wydajności pracy w sektorze I i II następuje redukcja zatrudnienia, a zwolniona siła robocza w dużej mierze znajduje zatrudnienie w sektorze III. W konsekwencji dochodzi do wzrostu zatrudnienia w usługach i udziału tego sektora w globalnym zatrudnieniu, co świadczy o nieuchronności przekształceń w strukturze produkcji i zatrudnienia w gospodarce z korzyścią dla sektora usług.

Podział gospodarki na trzy sektory stanowi podstawę badań struktury gospodarczej i zachodzących w niej zmian strukturalnych. Obserwowane w rozwijającej się gospodarce przemiany strukturalne są powodowane niejednakowym rozwojem poszczególnych działów oraz sektorów gospodarki. Przybliżenie teorii trzech sektorów, będącej teorią przemian struktury gospodarczej, pozwala na podjęcie dalszych analiz sektora usług.

1.3. Pojęcie, cechy i funkcje sektora usług

Ze względu na złożoność pojęcia usług w literaturze można znaleźć wiele definicji, których znajomość jest niezbędna do zrozumienia istoty usług. Przy określaniu istoty usług wyodrębnia się dwa podejścia (Okulas 1998):

- makroekonomiczne, obejmujące działy gospodarki nie należące do sektora rolniczego i przemysłowego;
- mikroekonomiczne oparte na analizie faz procesu reprodukcji usług.

W podejściu mikroekonomicznym wyodrębnia się trzy kierunki badań polegające na utożsamianiu usług z dobrami niematerialnymi, z czynnościami oraz na utożsamianiu produkcji usług z ich świadczeniem.

Próby usystematyzowania definicji usług podjął Rogoziński (1993), starając się uporządkować je w jednorodne grupy. Do najczęściej przytaczanych należą definicje przedstawione przez Daszkowską (1998):

– negatywne oparte na założeniu, że to, co nie jest wytworzeniem dóbr materialnych, stanowi działalność usługową, podejście takie reprezentuje Lange (1959) i Kotler (1994);

– enumeratywne, polegające na wyliczaniu gałęzi, branż i rodzajów działalności zaliczanych do sektora usług, przedstawicielem takiego podejścia jest Wiśniewski (1965);

– konstruktywne – zwracające uwagę na trzy elementy je opisujące, charakteryzujące potencjał, proces i wynik, w polskiej literaturze podejście takie prezentuje Kramer (1994).

Kracke (1999) także wyróżnia trzy rodzaje definicji, są to definicje:

– pozytywne, których dążeniem jest stworzenie ogólnej definicji, obejmującej wszystkie rodzaje usług,

– wskazujące podstawowe cechy usług,

– enumeratywne, wyliczające rodzaje działalności powszechnie uznawanych za usługowe.

Różnorodność klasyfikowania definicji usług wpływa na różną ich przydatność metodologiczną. Definicje wyróżnione jako enumeratywne koncentrują się na wyliczaniu rodzajów działalności usługowej, nie uwzględniają kryterium ich wyodrębniania, przez co nie zawsze stają się przydatne w badaniach lub zawężają ich obszar badawczy. Definicje negatywne wskazują na działania produkcyjne, dotyczące wytwarzania dóbr materialnych, nie wyjaśniając szerzej sensu pojęcia usług. Uważa się, że najbardziej przydatne, dające szerokie możliwości interpretacyjne, są definicje konstruktywne, w których dąży się do określenia zakresu pojęcia usługi poprzez zwrócenie uwagi na specyficzne cechy usług lub procesu ich produkcji.

W tablicy 1.1 i 1.2 przedstawione zostały definicje usług sformułowane przez autorów reprezentujących różne dyscypliny naukowe.

Brak w literaturze jednej uniwersalnej definicji wyjaśniającej pojęcie usługi wynika z różnorodności działań, wchodzących w zakres czynności usługowych oraz z pojawiania się nowych działań, które są wynikiem rozwoju gospodarczego i służą zaspokajaniu ludzkich potrzeb.

Zgodnie z Polską Klasyfikacją Wyrobów i Usług (GUS) pod pojęciem usług rozumie się:

– wszelkie czynności świadczone na rzecz jednostek gospodarczych prowadzących działalność o charakterze produkcyjnym, tzn. usługi dla celów produkcji nietwórczące bezpośrednio nowych dóbr materialnych;

– wszelkie czynności świadczone na rzecz jednostek gospodarki narodowej oraz na rzecz ludności, przeznaczone dla celów konsumpcji indywidualnej, zbiorowej i ogólnospołecznej.